

Újkőkori településrészlet Novajidrány határában

Előzetes jelentés Novajidrány, Szőlő-alja II. lelőhely feltárásáról

Zsiga-Csoltkó Emese,
Fábián Szilvia
és Szegedi Kristóf István

Absztrakt

A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Örökségvédelmi Igazgatósága az M30-as számú gyorsforgalmi út Miskolcot Košice/Kassával összekötő szakaszának építési munkálatai során 2018. augusztus 28. és szeptember 19. között egy újkőkori település részleges feltárását végezte el Novajidrány, Szőlő-alja II. lelőhelyen. Az előzetes feldolgozás alapján az előkerült mintegy 86, településhez, illetve temetkezéshez köthető objektum az Alföldi Vonaldíszes Kerámia kultúrája (AVK) legkorábbi, kialakuló fázisára keltezhető.

DOI: 10.54098/glaeba.2021.1.3

A kézirat lezárása: 2021. január 15.

GLAEBÁ • 2021/1 | 56–77

KULCSSZAVAK: KÖZÉPSŐ NEOLITIKUM, AVK, SZATMÁR-CSOPORT, TELEPÜLÉS, TEMETKEZÉSEK, KERÁMIA- ÉS KŐ LELETANYAG, ANTROPOMORF ÁBRÁZOLÁSOK

Bevezetés

A Miskolcot Košice/Kassával összekötő M30-as számú autópálya nyomvonalának régészeti kutatása újabb adalékokkal szolgált a Hernád-völgy őskorának megismeréséhez. A Novajidrány, Szőlő-alja II. elnevezésű területen napvilágra került lelőhelyrészlet is fontos információkkal gazdagítja a régió eddig ismert történetét.

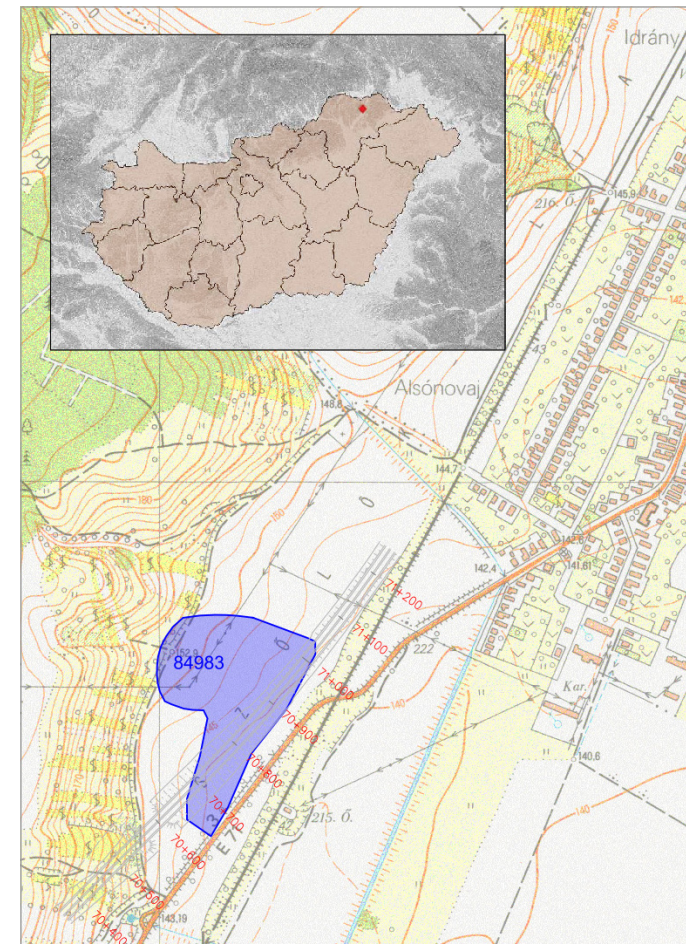
A lelőhely Novajidrány településtől délnyugatra, mintegy 1 km távolságban helyezkedik el. A településnyomok egy nyugati irányba fokozatosan emelkedő domboldal nyugati felén, az egykori Szőlő-alja dűlő területének déli végén találhatók (1. kép). A lelőhelyen korábban Szalontai Csaba és Koller Melinda végzett terepbejárást és adatgyűjtést, illetve Fűköh Dániel vezetett próbafeltárást, mely során őskori, középső újkőkori (Alföldi Vonaldiszes Kerámia kultúrája) telepnyomokat azonosítottak. Hasonló korú településnyomok váltak ismertté már 2002-ben, a Novajidrány, Elkerülő út mentén végzett leletmentés keretében (Csengeri 2003; 2013), amely megközelítőleg 1,3 km-rel található észak-északkeletre a tanulmányban bemutatásra kerülő Szőlő-alja II. lelőhelytől.

A korábban mezőgazdasági művelés alatt álló 90–100 cm vastagságban lehumuszt, 13 704 m² nagyságú területen régészeti megfigyelés keretein belül

megvalósuló bontómunka során 86 régészeti korú objektum feltárását végeztük el. A jelenségek számozása a próbafeltárás során azonosított 10 beásás figyelembevételével, folytatólagosan történt meg.

A település szerkezete

Az észak–déli irányban lehumuszt sáv alsó felében hat, délkelet–északnyugati hossz tengelyű, egymás melletti hosszanti gödör (ún. *Längsgrube*) került elő (STR6; STR14; STR42, STR44; STR52, STR69), melyek között rendszerint fennmaradtak az egykori épületek helyét jelző cölöphelyek keresztirányú sorai. Az északi, legszélső agyaggyerő-hulladékgödör ettől a sortól kb. 90°-ban eltérő tájolást mutatva jelentkezett. A hosszanti gödröktől északra, délre, illetve nyugatra néhány kisebb és közepes méretű gödör (STR5; STR11; STR12; STR13; STR20; STR23; STR35; STR36; STR37; STR40; STR49; STR50; STR51; STR85; STR86), illetve egy cölöphelyekkel mindkét oldalán lehatárolt rövid árokszakasz (STR72) került elő. A STR42 számú hosszanti gödörtől délre, annak közelében két csontvázas, zsugorított temetkezést (STR45, STR92) is feltártunk (2. kép).

1. kép A lelőhely elhelyezkedése.

Hosszanti gödrök

Az agyaggyerő- és hulladékgödörként használt hosszanti gödrök mérete 848–1956 cm × 292–856 cm között változott. Nyesési szinttől számított relatív mélységük pedig 45–56 cm volt egy beásás kivételével, melynek legnagyobb mélysége elérte a 86 cm-t. Tájolásuk hasonló a régió más vonaldíszes lelőhelyeihez (Domboróczki 2009 Fig.4.) északnyugat–délkelet, egy kivételével, amely észak–déli irányban helyezkedett el a feltárt lelőhelyrészen (2. kép).

A gödrök formája jellemzően hosszúkas, amorf; három esetben a *Längsgrube* kelet felé egy keskenyebb résszel zárult. A további három gödör formája nem mutatott ilyen jellegű tagoltságot. Kettő kivételével valamennyi agyaggyerő gödörben megfigyelhetők voltak további, általában kis és/vagy közepes méretű jelenségek. Ezeknek a betöltése eltért a hosszanti gödrök humusszal kevert, sötét szürkésbarna, tömör, jellemzően nagy mennyiségű leletanyaggal teli betöltésétől.

Említést érdemelnek a délről számított negyedik hosszanti gödör (STR42) feltárása során előkerült objektumok (3. kép). A gödör nyugati oldalához igazítva két cölöphely (STR56; STR57) foltjának nyugati felét sikerült azonosítani, melyek betöltése megegyezett az agyaggyerő betöltésével. Emellett további cölöphelyek kerültek elő a gödör délkeleti negyedében

2. kép Novajidrány, Szőlő-alja II. lelőhely összesítő térképe.

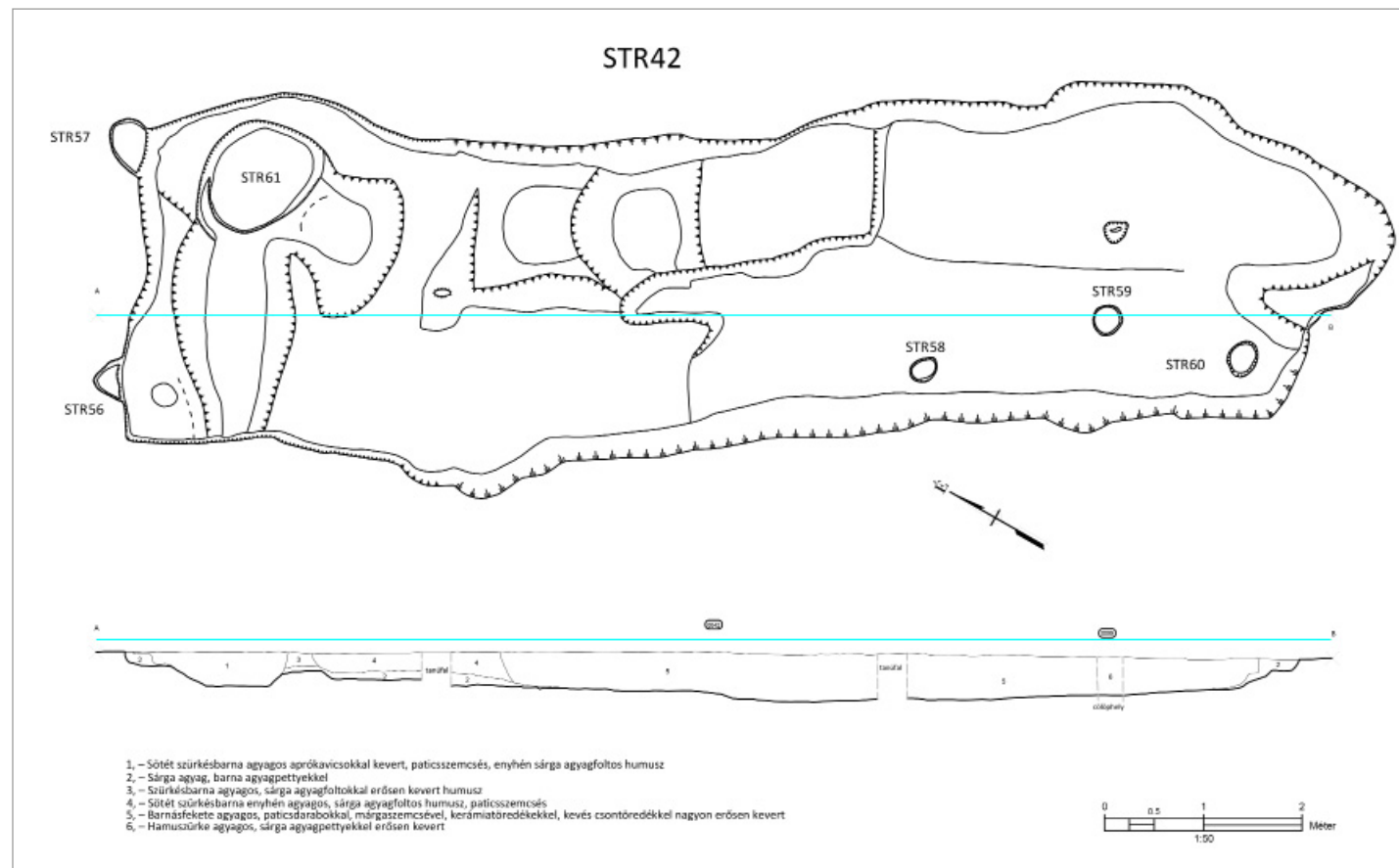
(STR58; STR59; STR60). Betöltésük hamuszürke, világos agyagos humusz, mely vékonyan jelentkezett a cölöphelyek feletti területen is.

Ugyanezen agyaggyerő északnyugati negyedében egy kerek gödröt (STR61) tártunk fel (3; 5. kép), melynek déli oldalától egy sekély, 100–120 cm széles árok halad az agyaggyerő gödrének déli faláig. Egy továb-

bi keskeny beásás, mely a STR61 számú gödörtől délkeleti irányban indul, megközelítőleg 1 m hosszú. A gödör oldalfala enyhén ívelt és lefelé szűkül, alja enyhén ívelt, kissé egyenetlen. Betöltése hamuszürke tömör, agyagos, paticsdarabokkal, löszkonkréciókkal és faszénzemcsékkel kevert. A STR42 számú gödör ezen szakaszának a betöltése, ahol az említett jelen-

ség előkerült, sötét szürkésbarna agyagos, humusz-szal kevert, enyhén sárga agyagfoltos, amitől eltér az agyaggyerő keleti szakaszának erősen kevert (leletanyaggal teli) betöltése (3. kép). A metszetrajz alapján ez utóbbi keletkezhetett később. Így, a minden bizonnyal valamiféle égetést igénylő tevékenység kapcsán használt STR61-es objektumot és az ahhoz kapcsolódó, fent említett keskeny beásásokat, valamint a STR42-es hosszanti gödör nyugati szélén feltárt két cölöphely megszűnése után a hosszanti gödör nyugati harmadát, ahol ezek a jelenségek megfigyelhetők voltak, feltöltötték. Ezt követően kerülhetett sor a hosszanti gödör további, keleti kétharmadának nagy mennyiségű hulladékkal történő feltöltésére. Fontos megjegyezni, hogy látszólag a STR61 számú gödör északi ívéhez igazodott a STR42 számú gödör szélének érintett szakasza.

A hosszanti gödör délkeleti negyedében feltárt cölöphelyek (STR58; STR59; STR60) hamuval kevert betöltése a STR61 számú, ugyancsak nagy mennyiségű hamut tartalmazó objektummal való kapcsolatra utalhat.

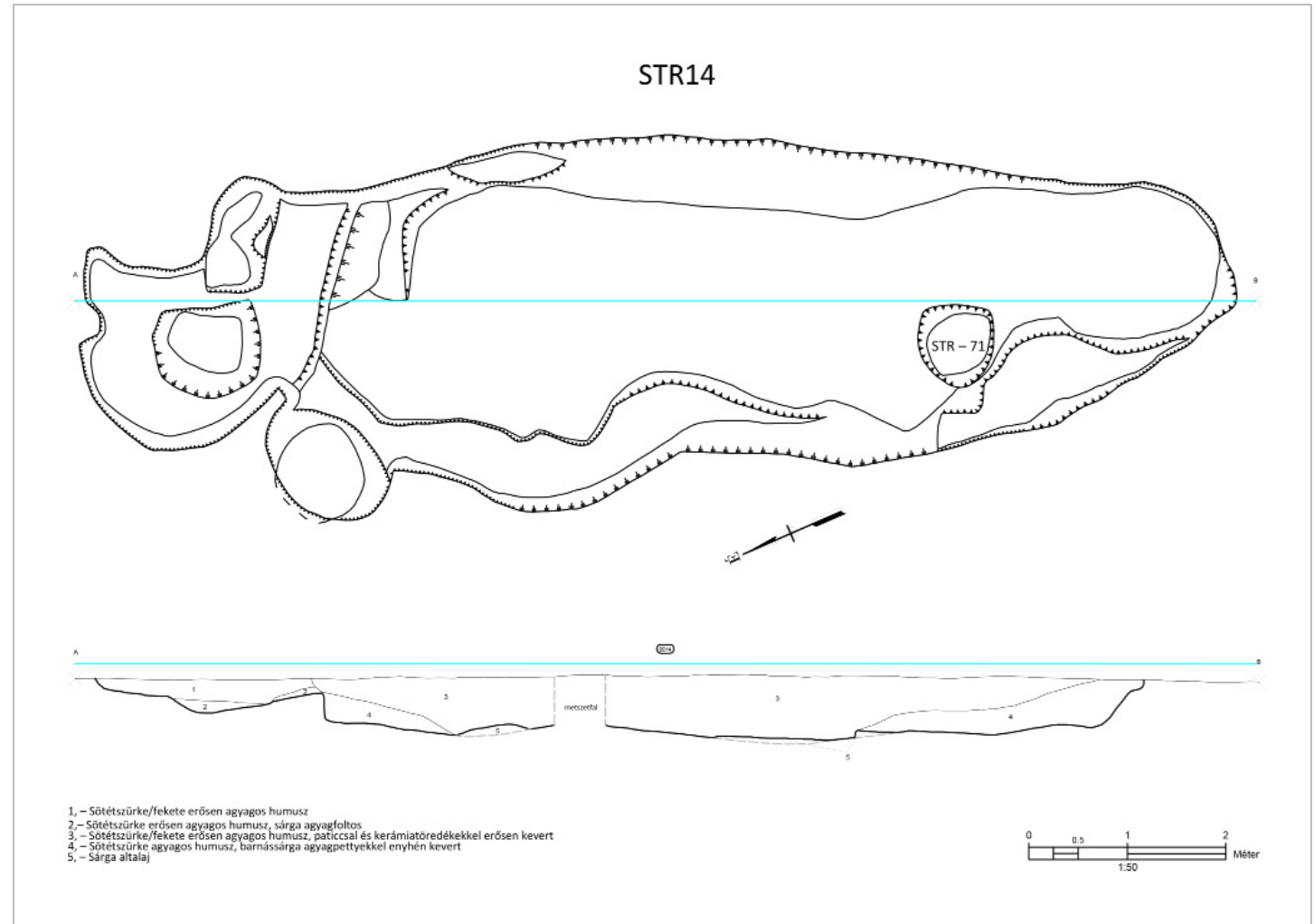

3. kép A STR42 számú hosszanti gödör felszín- és metszetrajza.

A STR61-es gödörhöz hasonló méretű jelenséget (STR71) találunk a STR14 számú hosszanti gödör délnyugati ívéhez igazodva (6. kép). Itt ugyanis egy kisméretű, ugyancsak kerek objektumot tártunk fel, melynek betöltése (sötétszürke, szinte fekete, erősen agyagos, tömör humusz, mely barnássárga agyagszemcsékkel, illetve foltokkal kevert) ugyancsak eltért az agyaggyerő betöltésétől (4. kép). Oldala egyenes, meredeken szűkül lefelé. Alja göröngyös, mely az altalaj erősen agyagos jellegéből fakadó bontási nehézségekre vezethető vissza. Érdekes, hogy betöltéséből semmiféle leletanyag nem került elő. Ezzel szemben az agyaggyerő nagy mennyiségű leletanyagot, azaz hulladékot tartalmazott.

Mivel a STR71 számú gödör kialakítása során megbolygatták az agyaggyerő nyugati padkájának az ívét, elképzelhető, hogy a gödör az agyaggyerőnél később keletkezett.

A STR14 számú hosszanti gödör északi végében, illetve északnyugati „sarkában” jelentkező, közepes méretű, kerekded beásások betöltésének jellege megegyezett a hosszanti gödör betöltésével, lelet-szegénységük okán mégis említést érdemelnek. Az agyaggyerő déli szélén, illetve északi végében lévő kerekded beásástól délre, a gödör belseje felé elvékonyodó, leletanyagban szegény, sárga-, sárgásbarna agyagpettyekkel kevert réteg húzódott (4. kép).

4. kép A STR14 számú hosszanti gödör felszín- és metszetrajza.

A STR69 számú agyaggyerő északi szélének vonalában azonosítottuk a STR91-es amorf, közepes méretű objektumot (7. kép). Ugyanebben a hosszanti gödörben még két sekély, kisebb méretű jelenség mutatkozott (STR83, STR90).

A STR52 számú hosszanti gödör nyugati csücskében feltárt kisebb méretű, kerekded formájú beásás betöltése leletszegény, illetve világosabb volt az agyaggyerő betöltésénél, így külön számot kapott (8. kép).

Cölöphelyek

A hosszanti gödrök között, jellemzően egyik oldalukon megjelentek az egykori épületek helyét jelző cölöphelyek keresztirányú sorai (2. kép). A STR42 számú hosszanti gödör esetében biztosan, a STR52 számú gödörnél pedig feltételezhetően mindkét oldalon házak álltak.

Ilyen házsorok figyelhetők meg Füzesabony, Gubakúton és a régió más korai AVK lelőhelyein (Domboróczi 2009, 78–80, Fig.3; 2013, Fig.1.) illetve a korai Vonaldíszes Kerámia kultúra dunántúli lelőhelyeinél is (Marton 2013, 162, Fig. 2a, 2b). A lelőhelyen cölöphelyeket minden esetben három oszlopban és házanként 2–3 sorban tudtuk megfigyeln. Annak ellenére, hogy egykori épületek feltételezhető helyét több alkalommal is újra nyestük a cölöphelyeknek csak egy részét sikerült azonosítani. Az elő-

5. kép A STR61 számú objektum a kibontása előtt.

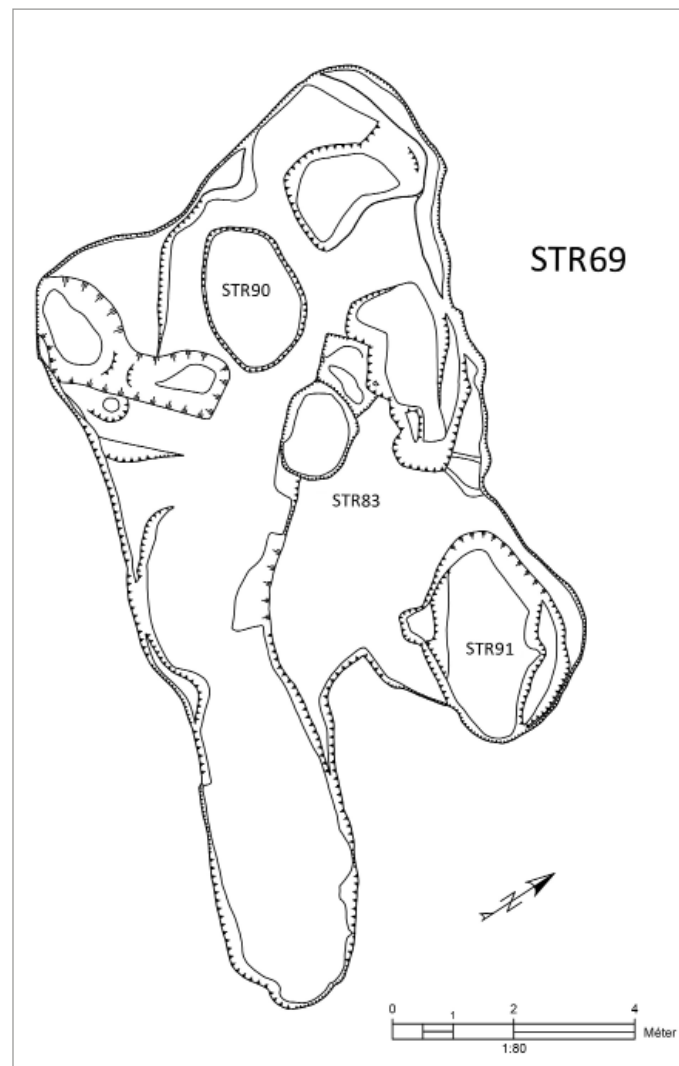

6. kép A STR71 számú objektum metszefotója.

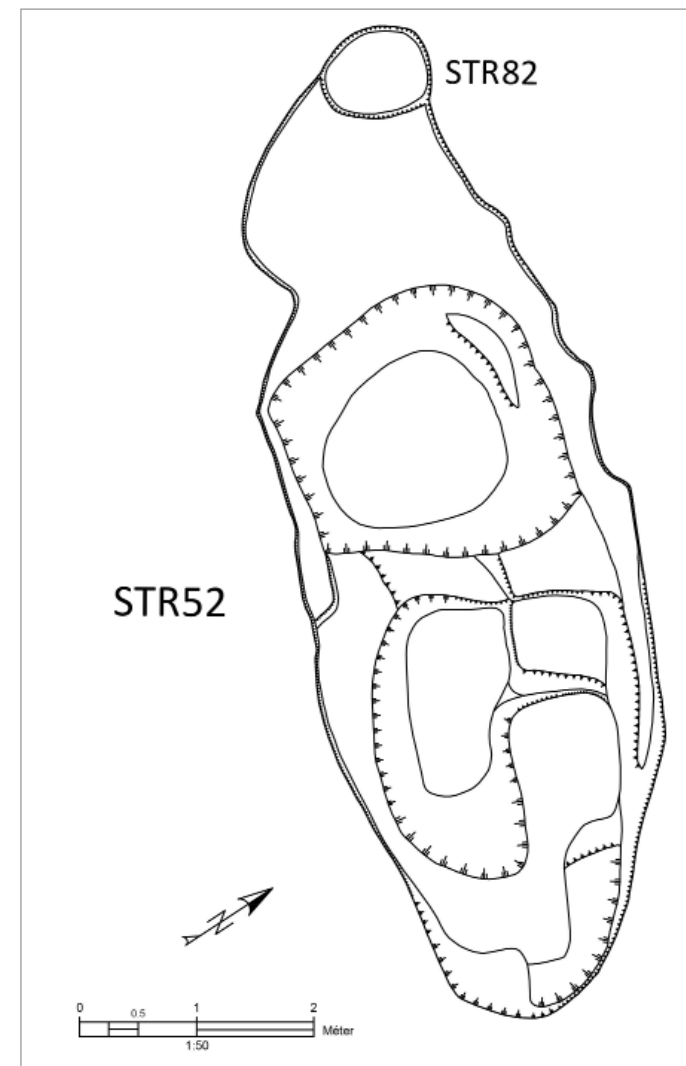
került oszlophelyek alapján azonban gerendavázás épületek szélessége 5–5,5 méter közé tehető, amely beleillik a kultúra építészeti kánonjába. Az egykori épület bejáratí részét jelző nyugati, a STR14 számú hosszanti gödör esetében északi oldalának három cölöphelye rendszerint nagyobb, s mélyebb volt, mint a további cölöphelyek (9–10. kép).

További gödrök, jelenségek

A hosszanti beásásoktól északra, délre, illetve nyugatra húzódó kisebb és közepes méretű gödrök és jelenségek közül megemlítenél a STR11 (11. kép) és az STR12 számú objektumok, melyek kerek, közepes méretűek voltak, sötétbarna, szinte fekete, erősen agyagos betöltéssel. A STR11 számú gödör egyenes oldalfalú, leletanyag nélküli, míg az STR12 számú egy az alján kiszélesedő objektum kevés lelettel. A többi gödör általában kis- vagy közepes méretű, amorf formájú, betöltésükből kevés leletanyag került elő. Emellett érdekes jelenség az a rövid és keskeny árok-szakasz, melynek oldalait mindkét irányban cölöphelyekkel határolták (STR72) (12. kép).

7. kép A STR69 számú hosszanti gödör felszínrajza.

8. kép A STR52 számú hosszanti gödör felszínrajza.

Temetkezések

A STR42 számú agyaggyerő-hulladékgödörtől keletre egy kelet-nyugati hossz tengelyű, ovális alakú sírgödör folytja jelentkezett (STR45). Oldalfala egyenes, lefelé enyhén szűkül, alja egyenes kialakítású. Betöltése sötét barnásszürke, humusszal kevert, tömör, agyag.

A sír kelet-nyugati tájolású volt. Az elhunytat a bal oldalára fektették, arccal kelet felé, a lábait a törzs irányába felhúzták. Karjai a mellkasa előtt, kézfejei az áll mellett feküdtek (13–14. kép). A váz rossz megtartású volt, az ujjcsontok, a bordák és a medence nagyon töredékes állapotban maradtak fenn. Bár a koponya felső része a humuszosítás során megsérült, szerencsére az állkapocs sértetlen maradt. A koponyán, illetve az alsó állkapocs környékén összesen 23 db henger alakú mészkőgyöngyöt találtunk (15. kép).

A STR45 számú temetkezéshez közel, attól észak-keletre egy északkelet-délnyugati hossz tengelyű, ovális, kissé amorf kisméretű folt jelentkezett (STR92).

A bontása során, melyet a folt délnyugati végében kezdtünk meg, egy emberi koponya bukkant elő. A sír foltja mindössze egy nem túl határozott amorf elszíneződésként jelent meg, így a sírgödör eredeti formája nehezen volt követhető. Betöltése sárgásbarna, humusszal kevert, tömör, agyag volt. Az elhunyt koponyája mellett, a sírgödörtől északi irányba elhelyezkedő ovális beásás északi felének

9. kép A STR96 számú nagyobb méretű cölöphely.

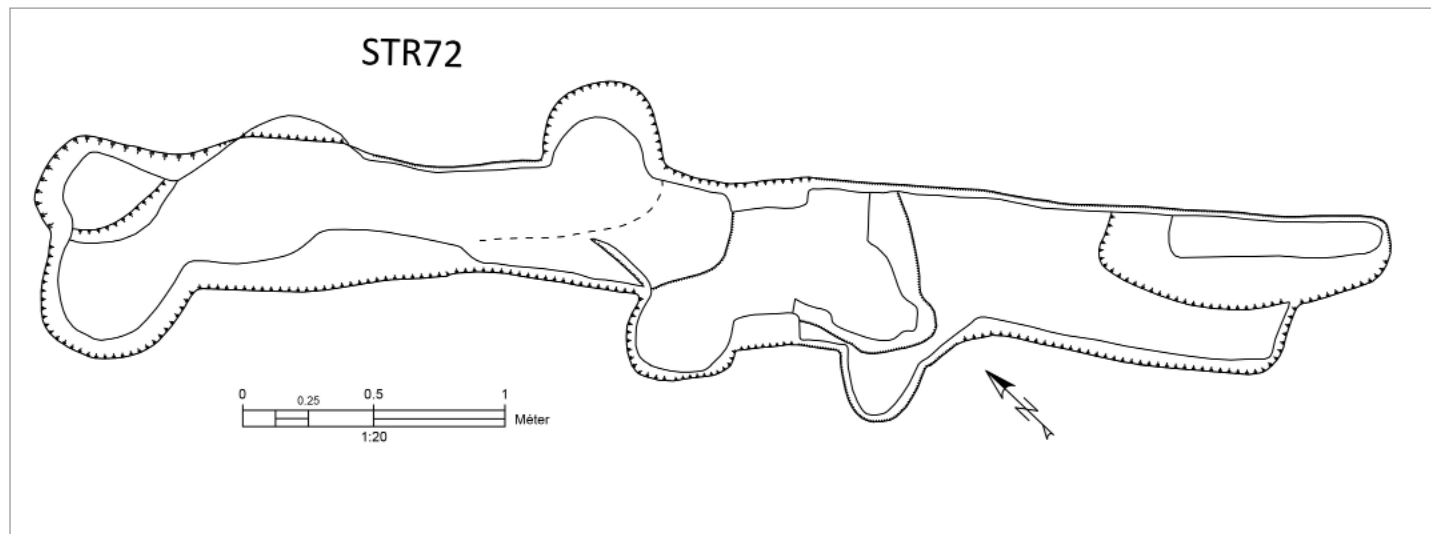
10. kép A STR21 számú kisebb méretű cölöphely.

11. kép A STR11 számú objektum metszete.

bontását a sír feltárását követően kezdtük meg. A gödör sírgödörhöz való rétegtani viszonya kérdéses, lehetséges, hogy rablógödörként nyúlt be a koponya felé. Betöltésének jellege megegyezett a sírgödör tömör, agyaggal kevert humuszos betöltésével, de annál valamivel sötétebb volt. Leletanyagot nem tartalmazott (16–17. kép).

Hasonlóan az előző temetkezéshez a csontváz itt is kelet-nyugati tájolású volt, a halottat bal oldalára fektették, arccal kelet felé. Lábaik a törzse felé felhúzták úgy, hogy a lábfejei a medencével szinte egy vonalba kerültek. A térde összeért a könyökével, a karjai a mellkasa előtt feküdtek, míg kézfejei az áll környékén vagy a feje alatt pihentek, mivel legalább két kéztőcsontja az állkapocscsontok közül került elő. A váz és a koponya ebben az esetben is rendkívül rossz megtartású volt. Az ujjcsontok és a bordák nagyon töredékesek voltak, a vázcsontok a felszedés során több helyen is eltörtek.

12. kép A STR72 számú objektum felsínrajza.

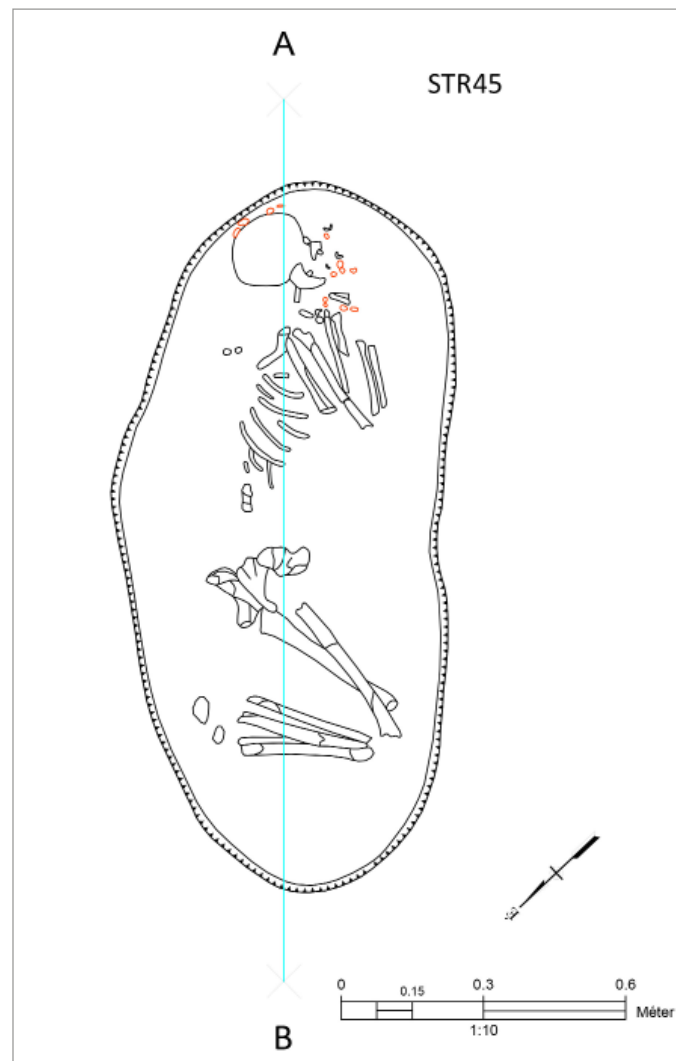
13. kép A STR45 számú sír.

Az előkerült leletanyag előzetes bemutatása

Az agyagnyerő- és hulladékgyödrök nagy mennyiségű leletanyagot rejtettek, melyek között a pattintott és csiszolt kőeszközök, állatcsontok, durvább és robusztus házi kerámiák mellett a karcolt és festett vonaldíszes finomkerámiákból származó töredékek is megtalálhatók. Különleges leletként említhető három idoltöredék, illetve egy karcolt geometrikus mintákkal díszített agancs baltafogalat.

A kerámia leletanyag

A leletanyag feldolgozásának jelenleg csak kezdeti fázisánál tartunk, de már az előzetes tipológiai elemzések alapján kijelenthető, hogy a lelőhelyen előkerült kerámia leletanyag az Alföldi Vondíszes Kerámia kultúrájának korai szakaszába, a Szatmár-csoportba (AVK I) sorolható, hasonlóan a területen korábban feltárt Novajdrány, Elkerülő úti lelőhely leleteihez (Csengeri 2003). A településrészlet 86 objektuma, 23 db M30-as láda mennyiségű kerámia leletanyagot szolgáltatott. Minden részletre kiterjedő leírás majd egy következő tanulmány témája lesz, ugyanakkor szeretnénk már most egy általános áttekintést adni

14. kép A STR45 számú sír rajza.

15. kép A STR45 számú sír.
Fotó a koponyáról, illetve a mészkőgyöngyökről.

16. kép A STR92 számú sír.

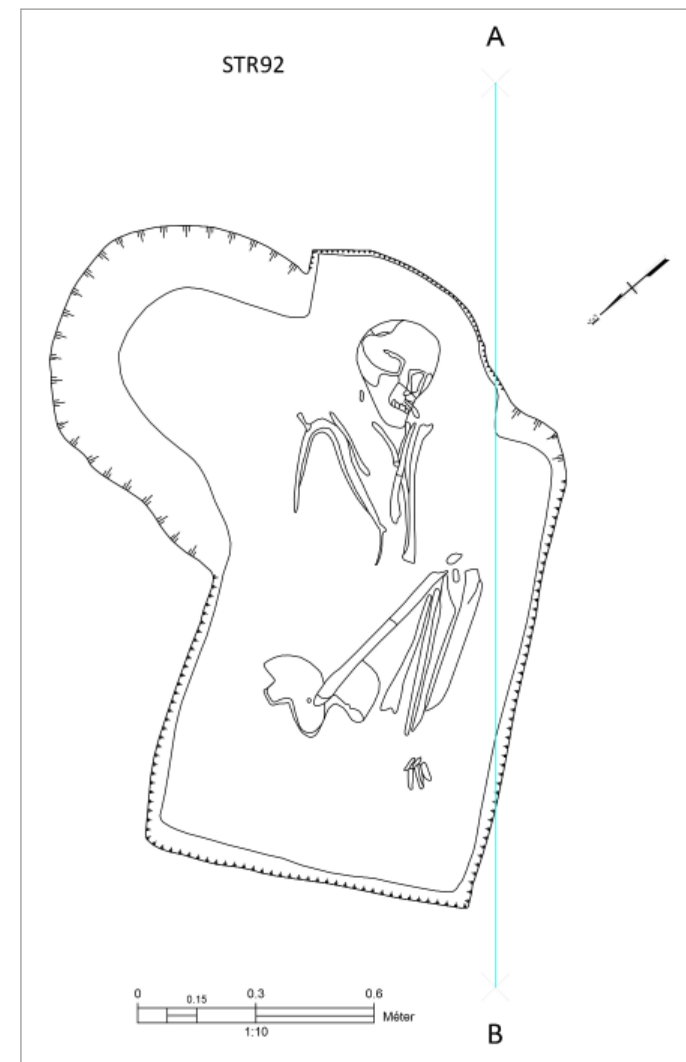
a kerámialeletek jellemzőiről. Az erősen töredékes leletanyag elsődleges feldolgozása során csupán néhány edény volt részlegesen vagy teljesen kiegészíthető. A kerámiatöredékek megtartása jó, és az edénykészítési technika egységesnek mondható mind a finom és a durva kerámia esetében. Kismértékű eltérés figyelhető meg soványításukban, ami pelyvával és/vagy homokkal és kavicssal történt.

Az edénytöredékekből felvázolható formakincs viszonylag egyszerű, hasonlóan a korszak más lelőhelyeihez (Kalicz – Koós 2014). Megtalálhatók köztük a kónikus formájú tálak, ívelt oldalú vagy bikónikus formájú fazekak, nyomott gömbös testű és rövid hengeres nyakú csuprok, illetve csőtálpas tálak töredékei nagy variabilitásban és 15–25 cm-es mérettartományban (18–23. kép).

A finomkerámiák díszítéseként megjelennek a festett és a bekarcolt minták, a durvább edényeken a körömbecsimpkedések, ujjbenyomkodásos plasztikus bordák és bütykök jellemzőek. Felületi kezelésként gyakori a „*Schlickwurf*”, a vastag, esetleg ujjal elhúzkodott agyagmáz. A bekarcolt minták közül a körbefutó egyenes és hullámos vonalak mellett a szögletes, meandroid és a V vagy U alakú vonalakból kialakított motívumok is megtalálhatók a mintakincsben (Kalicz – Makkay 1977; Kalicz – Koós 2014, 44–55). A lelőhelyen talált finomkerámia töredékek egy részén jellemző a fekete festéssel kialakított

egyenes, kör vagy hullámvonal díszítés, amelyek sávokba rendezve díszítik az edény testét. A szinte kizárólag az AVK kialakuló fázisára, a Szatmár-csoportra jellemző úgynevezett „gyöngyözéses” festés (Kalicz – Makkay 1977; Raczkó 1988; Kovács 2007; Kalicz – Koós 2014) is megjelenik a festett töredékeken (19. kép 1; 22. kép 6–7).

A kerámiaanyag előzetes tipokronológiai elemzése alapján elmondható, hogy a leletek nagy része az AVK legidősebb, kialakuló fázisára, a Szatmár-csoportra (AVK I) jellemző formai és díszítésbeli jeleket hordoznak. A részletes kerámiaelemzések után jelenthető majd ki, hogy a következő, AVK II időszak jellegzetességei megjelennek-e az anyagban és ha igen milyen mértékben. A lelőhely jól illeszkedik az Északkelet-Magyarországon, Kelet-Szlovákiában (Kozłowski – Nowak 2010, Fig. 7, 14.) és Északnyugat-Erdélyben (Horváth – Draşovean 2013, 122–123, Fig. 22) feltárt, hasonló időszakba sorolható korai vonaldíszes települések sorába. A kerámia anyag legközelebbi párhuzamai Füzesabony, Gubakút (Domboróczi 2001, Pl. 8–10); Mezőkövesd, Mocsolyás (Kalicz – Koós 2014, 27–55, 6–107, tábla); Szentistvánbaksa, Anyagnyerő hely (Csengeri 2015, 131–136, Pl. 1–6) és a Novajdrány, Szőlő-alja II. közelében korábban már feltárt Novajdrány, Elkerülő út (Csengeri 2003, 50–53, 61–62, Fig. 8–12; Csengeri 2015, 131–136). Az elkövetkezendő időszakban a

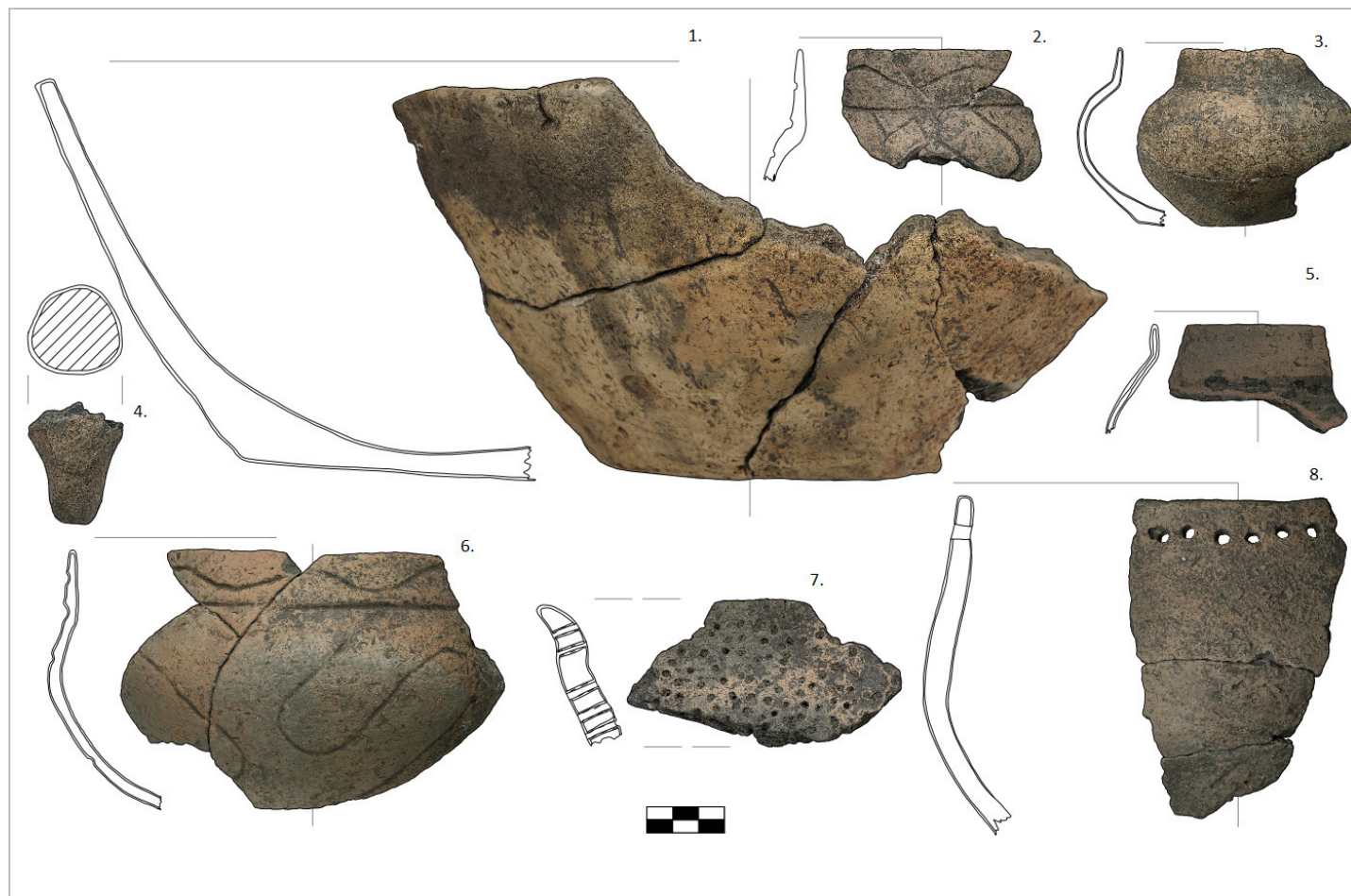
17. kép A STR92 számú sír rajza.

leletanyag részletes elemzése után remélhetőleg pontosabb képet alkothatunk a településrészlet belső kronológiájáról, illetve a településen belül feltárt két zsugorított temetkezés időbeli helyzetéről és településhez való viszonyáról is.

Antropomorf ábrázolások

Az egykori épületekhez köthető hat nagyméretű, északkelet–délnyugati irányban egymás mellett sorakozó, részben agyagkinyerésre használt, majd pedig különféle hulladékkal feltöltött gödör közül kettőben, összesen három antropomorf töredéket találtunk (24. kép).

A STR69 számú agyaggyerő keleti nyúlványából két agyagplasztika látott napvilágot. Az egyik egy álló, antropomorf, valószínűleg női jegyeket viselő, bekarcolt díszű szobrocska lábtöredéke, melynek jó párhuzama a Szarvas 102. lelőhelyen feltárt, ugyancsak a középső neolitikum időszakára keltezhető kevésbé töredékes darab (Raczky – Anders 2003, 160, Fig. 2.1). A másik egy minden bizonnyal eredetileg háromszögletű, a test síkjából kiugró arccal megformált agyagszobrocska, mely töredékes, felülete sok helyen erősen megkopott. Jobb vállában egy apró lyuk kapott helyet. Hasonló kialakítású darab például a Hortobágy, Zám lelőhelyről (Raczky – Anders 2003, 160, Fig. 2.4) vagy a korábbi novajidrányi feltárásról

18. kép Edénytöredékek a STR6 számú hosszanti gödörből.

előkerült agyag emberábrázolás (Csengeri 2013, 102 Fig. 8.1).

A harmadik darabra a STR42 számú hosszanti gödör ugyancsak keleti végében találtunk rá, a már fentebb említett karcolt díszű, agancs baltafoglalat közelében (24. kép). Ez a lelet szögletes testű, egyedül a fejnél íves kidolgozású, ahol két bekarcolás adja ki a háromszögletű arcformát, mely egy síkban helyezkedik el a testtel.

Feltételezhetően az újkőkori közösségek hiedelemvilágának, rítusainak emlékei a különféle, agyagból formált, majd kiégetett szobrocskák (Raczky – Anders 2003). Érdekes jelenség, hogy a rendszerint töredékes agyagplasztikák megtalálásának helyszínei gyakran az oszlopszerkezetes házak mellett húzódó, már fentebb említett hulladékgödrök. A novajidrányi lelőhely környékéről korábban előkerült darabok jól reprezentálják az antropomorf ábrázolások fontosságát, a rítusok kiemelkedő helyét az itt megtelepedő korai földművelő közösségek mindennapi életben (Csengeri 2013).

Pattintott kő leletanyag

A 2018-as megelőző feltárások során Novajidrány, Szőlő-alja II. lelőhely középső neolitikus objektumai-ból 1598 db pattintott kő és szerszámkő került elő. A leletanyag részletes, technológiai és tipológiai köz-

19. kép Edénytöredékek a STR14 számú hosszanti gödörből.

lését egy későbbi tanulmányban tervezzük, jelen dolgozatban csak előzetes megfigyeléseinkről számolunk be (25. kép).

A leletanyagot nyersanyag szempontjából az északkelet-magyarországi eredetű limnoszilicitek határozzák meg, illetve a Tokaj-Eperjesi-hegység területéről származó obszidián. Utóbbinak mind a jobb minőségű, áttetsző és az átlátszatlan változata is jelen van a pattintott kövek között, így ebben az esetben két nyersanyagforrást is el lehet különíteni (T. Biró 2008, 18–19). A limnoszilicitek barnás, sárgás, sárgásbarna és fehér színűek, valószínűleg a helyi nyersanyagforrásokhoz köthetőek, mint Arka, Korlát, Mád, noha e kovaközetek eredetének a meghatározása nem egyértelmű (T. Biró 2008; Szekszárdi 2005). Az obszidián kisméretű, kérges gumók formájában érkezett a településre, szekunder autochton (T. Biró 2008, 18; Mester 2013, 12), míg egyes limnoszilicitek kavicsként, feltételezhetően allochton nyersanyagforrásból (Mester 2013, 12). A limnoszilicitek többsége nagyméretű tömbökben érkezett a településre. A limnoszilicitek kavicsok megtalálhatóak a leletanyagunkban, ahogy a tömbök töredékei is, ezzel szemben egész obszidián gumó nem került elő.

A nyersanyagok között találhatóak továbbá andezit és pala töredékek, szilánkok, amelyek gyaníthatóan a csiszolt balták elkészítésének műveletsorában a preformok kialakítását jelzik (Antoni 2012). A lelet-

20. kép Edénytöredékek a STR42 számú hosszanti gödörből.

anyagban igen kis mértékben, de megtalálhatóak pattintott átková sodott fa töredékek, ill. kis mennyiségben kvarcit töredékek, amelyek azt jelzik, hogy a településen folyó kőeszköz előállítás folyamatban a legtöbb, helyben elérhető nyersanyagot kipróbálták, felhasználták.

A limnoszilicit szilánkok igen kis részén megfigyelhetők termikus kipattanások, repedezettség, amelyek a tűzhely közelségével, esetleg valamilyen természetes tűzzel lehetnek összefüggésben. A pattintható kőnyersanyagok viszonylag széles spektrumát használták fel a településen, sőt a kőpattintás a településen folyhatott, amire a nagyszámú limnoszilicit nyersanyag töredék is utalhat. A nyersanyagok többségében helyi eredetűek, legtávolabbról az obszidián érkezik, viszont az is csak regionális nyersanyagnak tekinthető. Távolsági nyersanyagokról a leletanyag esetében nem beszélhetünk.

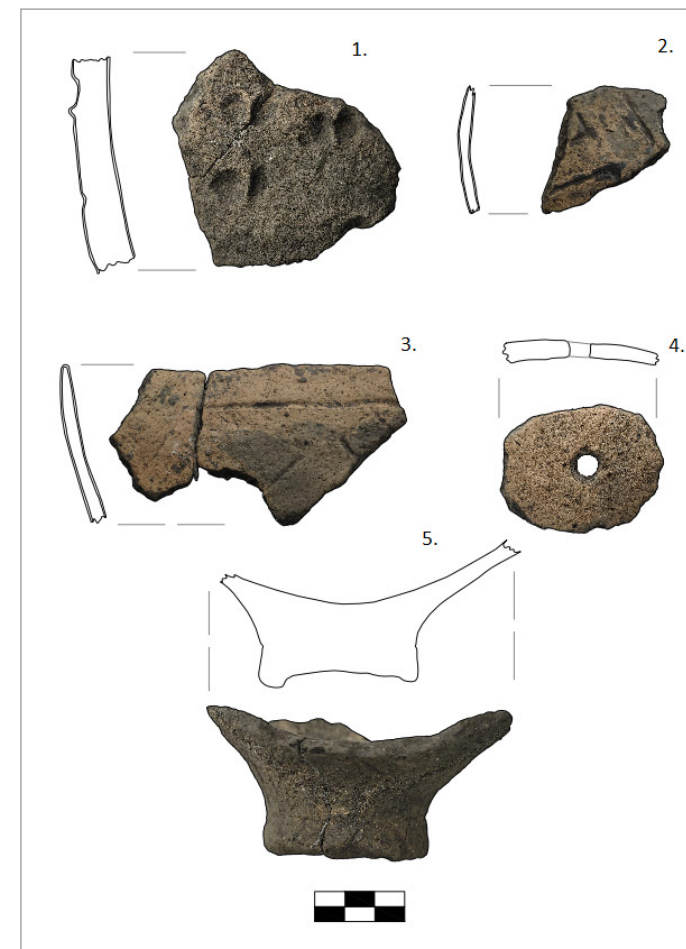
Az őskori közösségek kőeszköz-előállítási rendszerét a kőeszközkészítési tevékenységben szerepet játszó tárgyak, műveletek és ismeretek összessége képezi, amelyek időbeli folyamatot alkotnak (Holló et al. 2002, 99). A folyamat több fázisra osztható, mint a beszerzés, előállítás (azon belül a debítázs, formálás, retusálás), felhasználás és az eldobás. A leletanyagban e fázisok érhetőek tetten.

A beszerzéshez nem csak a nyersanyagforrások ismerete és a nyersanyagok szállítása tartozik, hanem

a pattintáshoz szükséges *know-how* is. A nagyszámú nyersanyag töredék és nagyméretű leválasztás miatt, úgy tűnik, hogy a nyersanyagokat a településen formázták, nem pedig a nyersanyagforrásnál. Ez valószínűleg annak is betudható, hogy viszonylag közelről érkeztek a legmeghatározóbb nyersanyagok.

A magkövek kivétel nélkül obszidiánból és limnoszilicitből készültek. A limnoszilicit tömbökből kinyagolt magkövek mellett a kisméretű kavicsokból is formáztak pengemagköveket, amelyeken bizonyos esetekben megfigyelhető a limnoszilicit kavics neocortex. A limnoszilicit magkövek esetében sokszor figyelhető meg zárványok, heterogenitás a nyersanyagban. Obszidián egész gumó nem került elő a lelőhelyen, azokra a magkő megformálás fázisához tartozó szegőszilánkok utalnak, ill. a dekortikációra kortexes szilánkok. A lelőhelyen kőiparának magkövei között nagy számban találunk unipoláris, kónikus alakú magköveket. A debítázs célja pengék előállítása volt, az unipoláris magkövek leütési felszínét újítták meg tablettákkal és megújító szilánkokkal, hogy a debítázshoz szükséges morfológiát fenntartsák.

Az unipoláris magkövek morfológiája, a penge negatívok bordáinak viszonylagos szabályossága és az egyes pengéken megfigyelt 80–90° közötti leütési szög közvetett ütéses technika alkalmazására utal (David–Sørensen 2016; Mester–Faragó 2012, 21).

21. kép Edénytöredékek a STR44 számú hosszanti gödörből.

Utóbbi technológia egyre jobban ismert kelet-magyarországi kora és középső neolitikus lelőhelyekről, mint a boldogkőváraljai penge depó (Mester–Tixier 2013); Ecsegfalva (Mateiciucová 2007); Eger, Kőporos (Mester–Faragó 2012); Méhtelek, Nádas (Starnini 1994); Tiszaszőlős, Domaháza-puszta (Domboróczki et al. 2010); de a kelet-szlovákiai Košice, Cervený rak Körös/AVK átmenetre keltezett leletanyagában szintén megfigyelhető (Kaminská et al. 2008); illetve az AVK keleti határterületén is azonosították (Kamjanye, Zavallja, Ukrajna) (Kiosak 2017). Az AVK és Körös-kultúra pattintott kő leletanyagait tekintve kapcsolatjelzőnek tűnik a közvetett ütési technika jelenléte (Kaczanowska – Kozłowski 2012).

A pattintott kő leletanyag előzetes vizsgálataink alapján az északkelet-magyarországi hasonló korú lelőhelyek anyagával mutat hasonlóságot, mint Bükkábrány, Bánya, VII. lelőhely (Faragó et al. 2015) és Mezőkövesd, Mocsolyás (T. Biró 2014).

22. kép Edénytöredékek a STR52 számú hosszanti gödörből.

A lelőhely abszolút kronológiai helyzete

A lelőhely kora középső neolitikus horizontjáról jelenleg három darab AMS mérés áll rendelkezésünkre, a vizsgálatok a debreceni Hertelendi Ede Környezet-analitikai Laboratóriumban (HEKAL) készültek (Major et al. 2019). A radiokarbon méréseket egyértelműen a korszakhoz köthető, a radiokarbon keltezés szempontjából viszonylagos megbízhatóságot garantáló, zárt régészeti kontextusokból származó leleteken – két csontvázas temetkezés STR45 és STR92 (embercsont) és a STR42 hosszanti gödör (állatcsont) – végezték. Az adatok kalibrálása OxCal 4.4.2. program segítségével történt.

AMS ¹⁴ C mérés kód	HEKAL minta kód	Lelőhely, objektum szám	Minta típusa és száma	Konvenzionális ¹⁴ C kor (év BP) (±1σ)	Kalibrált naptári kor (calAD/BC) (±2σ)
DeA-24199	I/2298/10	Novajidrány, Szőlő-alja II, STR42/b	állatcsont (13/b)	6314±40	BC 5371–5212 (95,4%)
DeA-23695	I/2298/13	Novajidrány, Szőlő-alja II, STR92/a	embercsont (15/a)	6398±70	BC 5480–5286 (84,0%) BC 5275–5217 (11,5%)
DeA-23696	I/2298/15	Novajidrány, Szőlő-alja II, STR45/a	embercsont (16/a)	6328±47	BC 5469–5441 (3,8%) BC 5384–5211 (91,6%)

23. kép Edénytöredékek a STR69 számú hosszanti gödörből.

Annak ellenére, hogy a radiokarbon kalibrációs görbe Kr. e. 6. évezredi szakaszára számos, kisebb-nagyobb hurok esik (26. kép), a minták kalibrált értékei alapján a novajidrányi középső újkőkori település 5480 és 5211 calBC közötti időszakban volt lakott. Ez összhangban áll a hasonló korszakú lelőhelyekről származó abszolút dátumokkal, mint Füzesabony, Gubakút (Domboróczy 2009, 80–82); Mezőkövesd, Mocsolyás (Kalicz–Koós 2014, 63–65); Szentistvánbaksa, Anyagyerő (Csengeri 2015, Fig.6).

24. kép A feltárás során előkerült antropomorf töredékek és agancs baltafoglalat.

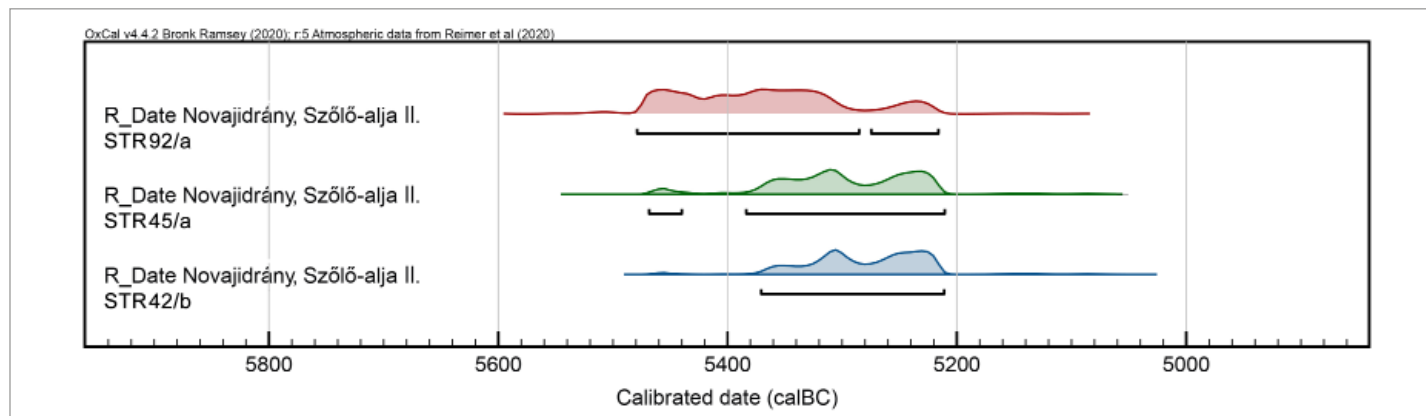
Összefoglalás

A Hernád-völgye már az őskorban intenzíven lakott terület volt. A tektonikus árok peremén található völgyekkel tagolt alacsony hegylábi felszínek és teraszok kedvező feltételeket biztosítottak a régió legkorábbi neolitikus közösségeinek, így ezek a településnyomok jelzik az újkőkori megtelepedés kezdeteit a régióban. Létfenntartásuk alapját a földművelés mellett az állatcsont maradványok tanúsága szerint elsősorban a háziasított szarvasmarha, kikérődzők (juh/kecske) és sertés alkotta. A vadászott állatok maradványait egyelőre csupán egy szépen megmunkált, díszített agancs baltafoglalat és egy medvefog képviseli (Daróczy-Szabó László (BTM) archaeozoológus szíves szóbeli közlése).

Novajidrány, Szőlő-alja II. lelőhely település-szerkezetének és leletanyagának előzetes vizsgálata alapján jól illeszkedik az újkőkori, hasonló időszakban lakott északkelet-magyarországi települések sorába. A lelőhely a korszak egyik korai lakóhelyeként a kezdeteket képviseli a Hernád-völgyében. A cölöpszerkezetes házak, a mellettük húzódó hosszanti gödrök, a belőlük előkerült leletek és a településen található temetkezések az első földművelő közösségek mindennapi életének vizsgálataihoz szolgálnak újabb adalékokkal.

25. kép Válogatott pattintott kő leletanyag. 1–23: pengetőredek; 6: magkő leütési felszínét megújító tablet; 7: limnoszilit kavics nyersanyag; 8 és 28: unipoláris obszidián pengemagkő; 24: csiszolt kőbalta töredéke; 25: limnoszilit nyersanyagtömb; 27: unipoláris limnoszilit pengemagkő.

26. kép A radiokarbon kormeghatározás kalibrációs görbéje. Az adatok kalibrálása az OxCal 4.4.2. program segítségével történt.

Irodalom

Antoni 2012 | **Antoni Judit:** *Útmutató a csiszolt kőeszközök világához. Újkőkori eszközkészítés és használat: a Lengyel kultúra eszköztanyaga és technológiai párhuzamai Óceániából – Guide to the world of polished stone tools. Neolithic tool manufacture and use: tool assemblages from the Lengyel Culture and their technological parallels in Oceania.* AZ MNM NÖK Tudományos-népszerűsítő füzetek 4 – HNM NCHPC Popular Science Booklets 4. Budapest 2012.

T. Biró 2008 | **T. Biró Katalin:** Kőeszköz-nyersanyagok Magyarország területén. *A Miskolci Egyetem Közleménye A sorozat, Bányászat* 74, 2008, 11–37.

T. Biró 2014 | **T. Biró Katalin:** Mezőkövesd-Mocsolyás: a kőanyag értékelése – Mezőkövesd-Mocsolyás: evaluation of the lithic material. In: Kalicz Nándor–Koós Judit: *Mezőkövesd-Mocsolyás. A neolitikus Szatmár-csoport (AVK I) települése és temetője a Kr. e. 6. évezred második feléből.* Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 9. Miskolc 2014, 205–280.

Csengeri 2003 | **Csengeri Piroska:** Az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrája legkorábbi időszakának települése a Hernád völgyében (Előzetes jelentés a Novajidrányt elkerülő út mentén végzett 2002. évi leletmentésről) – The settlement of the earliest phase of the Alföld Linear Pottery culture in the Hernád valley (Preliminary report from rescue excavation along the trunk road No. 3 at Novajidrány in 2002). *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 42, 2003, 41–67.

Csengeri 2013 | **Csengeri, Piroska:** Figural representations from the Initial Phase of the Alföld Linear Pottery Culture from Novajidrány (Hernád valley, Northeast Hungary). In: Anders, Alexandra–Kulcsár, Gabriella–Kalla, Gábor–Kiss, Viktória–V. Szabó, Gábor (eds.): *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday.* Ősrégészeti Tanulmányok / Prehistoric Studies 1. Budapest 2013, 91–112.

Csengeri 2015 | **Csengeri, Piroska:** Middle Neolithic Painted Pottery from Borsod-Abaúj-Zemplén County, North-eastern Hungary. In: Christian, Virag (ed.): *Neolithic Cultural Phenomena in the Upper Tisa Basin. International conference July 10-12, 2014.* Satu Mare 2015, 127–160.

Csengeri 2018 | **Csengeri, Piroska:** A short report on the research of the earliest Alföld Linear Pottery culture in Hernád Valley, North-eastern Hungary. In: Valde-Nowak, Paweł–Sobczyk, Krzysztof–Nowak, Marek–Żrałka Jarosław (eds.): *Multas per gentes et multa per saecula: amici magistro et collegae suo Ioanni Christopho Kozłowski dedicant.* Kraków 2018, 329–336.

David–Sørensen 2016 | **David, Eva–Sørensen, Mikkel:** First insights into the identification of bone and antler tools used in the indirect percussion and pressure techniques during the early postglacial. *Quaternary International* 423, 2016, 123–142. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2015.11.135>

Domboróczki 2001 | **Domboróczki, László:** The excavation at Füzesabony-Gubakút. Preliminary Report In: Kertész, Róbert–Makkay, János (eds.): *From the Mesolithic to the Neolithic, Proceedings of the International Archaeological Conference held in the Damjanich Museum of Szolnok, September 22–27, 1996.* Archaeolingua 11. Budapest 2001, 193–214.

Domboróczki 2009 | **Domboróczki, László:** Settlement structures of the Alföld Linear Pottery Culture (ALPC) in Heves County (North-Eastern Hungary): development models and historical reconstructions on micro, meso and macro levels. In: Kozłowski, Janusz K. (ed.): *Interactions Between Different Models of Neolitization North of the Central European Agro-Ecological Barrier.* Polska Akademia Umiejętności, Prace Komisji Prehistorii Karpat 5. Kraków 2009, 75–127.

Domboróczki et al. 2010 | **Domboróczki, László–Kaczanowska, Małgorzata–Kozłowski, Janusz K.:** The Neolithic settlement of Tiszaszőlős-Domaháza-pusztas and the question of the northern spread of the Körös Culture. *Atti della Società per la Preistoria Protostoria della Regione Friuli – Venezia Giulia* 17, 2008–2009 (2010), 101–155.

Domboróczki 2013 | **Domboróczki, László:** The Füzesabony – Gubakút settlement. In: Hamon, Caroline–Allard, Pierre–Ilett, Michael (eds.): *The Domestic Space in LBK Settlements.* Internationale Archäologie, Arbeitsgemeinschaft Symposium Tagung Kongress 17. Rhaden/Westf. 2013, 183–200.

Faragó et al. 2015 | **Faragó Norbert–K. Tutkovics Eszter–Kalli András:** Előzetes jelentés Bükkábrány-Bánya, VII. lelőhely pattintott kőeszköz anyagáról – Preliminary report on the chipped stone assemblage of Bükkábrány-Bánya VII. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 54, 2015, 25–37.

Holló et al. 2002 | **Holló Zsolt–Lengyel György–Mester Zsolt:** Egy pattintott kőeszköz elkészítése: rendszer és technika. Magyar kifejezések a technológiai vizsgálatokhoz 2. *Ősrégészeti Levelek – Prehistoric Newsletter* 4, 2002, 98–104.

Horváth–Draşovean 2013 | **Horváth, Ferenc–Draşovean, Florin:** Remarks on the Connections between the Banat and the Great Hungarian Plain at the Beginning of the Middle Neolithic (Satchinez-Alföld Linear Pottery-Esztár-Vinča). In: Anders, Alexandra–Kulcsár, Gabriella–Kalla, Gábor–Kiss, Viktória–V. Szabó, Gábor (eds.): *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday.* Ősrégészeti Tanulmányok / Prehistoric Studies 1. Budapest 2013, 113–131.

Kaczanowska-Kozłowski 2012 | **Kaczanowska, Małgorzata – Kozłowski, Janusz K.**: Körös Lithics. In: Anders, Alexandra – Siklósi, Zsuzsanna (eds.): *The First Neolithic Sites in Central/South-East European Transect Volume 3. The Körös Culture in Eastern Hungary*. BAR International Series 2334. Oxford 2012, 161–170.

Kozłowski-Nowak 2010 | **Kozłowski, Janusz K. – Nowak, Martin**: From Körös/Criș to the early Eastern Linear Complex: multi-directional transitions in the north-eastern fringe of the Carpathian Basin. In: Kozłowski, Janusz K. – Raczky, Pál (eds.): *Neolithization of the Carpathian Basin: Northernmost Distribution of the Starčevo/Körös Culture. Papers presented on the symposium organized by The EU project FEPRE. (The formation of Europe: prehistoric population dynamics and the roots of socio-cultural diversity.)*. Kraków–Budapest 2010, 65–90.

Kaminská et al. 2008 | **Kaminská, L'ubomíra – Kaczanowska, Małgorzata – Kozłowski, Janusz K.**: Košice-Červený Rak and the Körös/Eastern Linear Transition in the Hornád Basin (Eastern Slovakia) – Košice-Červený rak a prechod od krišskej kultúry ku kultúre s východnou lineárnou keramikou v údolí Hornádu. *Přehled výzkumů* 49, 2008, 83–91.

Kiosak 2017 | **Kiosak, Dmytro**: Kamyane-Zavallia, the Easternmost Linear Pottery Culture Settlement Ever Excavated. *Sprawozdania Archeologiczne* 69, 2017, 253–269.
<https://doi.org/10.23858/SA69.2017.010>

Major et al. 2019 | **Major, István – Futó, István – Dani János – Cserpák-Laczi, Orsolya – Gasparik, Mihály – Jull, A. J. Timothy – Molnár, Mihály**: Assessment and Development of Bone Preparation for Radiocarbon Dating at HEKAL. *Radiocarbon* 61/5, 2019, 1551–1561.
<https://doi.org/10.1017/RDC.2019.60>

Marton 2013 | **Marton, Tibor**: LBK Households in Transdanubia: A Case Study. In: Anders, Alexandra – Kulcsár, Gabriella – Kalla, Gábor – Kiss, Viktória – V. Szabó, Gábor (eds.): *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday*. Ósrégészeti Tanulmányok / Prehistoric Studies 1. Budapest 2013, 159–172.

Mateiciucová 2007 | **Mateiciucová, Inna (with a contribution by Małecka-Kukawka, Jolanta)**: Worked Stone: obsidian and flint. In: Whittle, Alasdair (ed.): *The Early Neolithic on the Great Hungarian Plain. Investigations of the Körös culture site of Ecsegfalva 23, County Békés. Volume 2*. Varia Archaeologica Hungarica 21. Budapest 2007, 677–726.

Mester 2013 | **Mester Zsolt**: The lithic raw material sources and interregional human contacts in the Northern Carpathian regions: Aims and methodology. In: Mester, Zsolt (ed.): *The lithic raw material sources and interregional human contacts in the Northern Carpathian regions. Papers for the project funded by the International Visegrad Fund Standard grant no 21110211*. Kraków–Budapest 2013, 9–21.

Mester-Faragó 2012 | **Mester Zsolt – Faragó Norbert**: Neolitikumot jelző pattintott kövek Eger-Köporosról – Neolithic chipped stone implements from Eger-Köporos. *Ósrégészeti Levelek – Prehistoric Newsletter* 12, 2012, 18–30.

Mester-Tixier 2013 | **Mester, Zsolt – Jacques Tixier**: Pot à lames: The Neolithic Blade Depot from Boldogkövár (Northeast Hungary). In: Anders, Alexandra – Kulcsár, Gabriella – Kalla, Gábor – Kiss, Viktória – V. Szabó, Gábor (eds.): *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday*. Ósrégészeti Tanulmányok / Prehistoric Studies 1. Budapest 2013, 173–185.

Raczky-Anders 2003 | **Raczky, Pál – Anders, Alexandra**: The internal relations of the Alföld Linear Pottery culture in Hungary and the characteristics of human representation. In: Jerem, Erzsébet – Raczky, Pál. (Hrsg.): *Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag*. Budapest 2003, 155–182.

Starnini 1994 | **Starnini, Elisabetta**: Typological and technological analysis of the Körös Culture stone assemblages of Méhtelek-Nádas and Tiszacsege (North-East Hungary). A preliminary report. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve* 36, 1994 (1995), 101–110.

Szekszárdi 2005 | **Szekszárdi Adrienn**: A vizsgálati lehetőségek áttekintése a Tokaji-hegységi limnokvarciton és limnopaliton, a pattintott kőeszközök eredetének azonosítása céljából – Limnic quartzite reconsidered on limnicsilicites of the Tokaj Mts. for the purpose of lithic provenance analysis. *Archeometriai Műhely – Archaeometry Workshop* 2/4, 2005, 56–61.

Szerzők

Zsiga-Csoltkó Emese

Magyar Nemzeti Múzeum
 Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság
 H-1113 Budapest, Daróczi út 3.
 csoltko.emese@mnem.hu

Fábián Szilvia

Magyar Nemzeti Múzeum
 Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság
 H-1113 Budapest, Daróczi út 3.
 fabian.szilvia@hnm.hu

Szegedi Kristóf István

Várkapitányság Nonprofit Zrt.
 H-1113 Budapest, Daróczi út 3.
 kristof.szegedi@varkapitanysag.hu

Neolithic settlement in the vicinity of Novajidrány (Northeastern Hungary)

PRELIMINARY REPORT ON THE EXCAVATION OF NOVAJIDRÁNY, SZŐLŐ-ALJA II.

Abstract

In 2018, between August 28 and September 19, during the construction work of the M30 motorway connecting Miskolc (Hungary) with Košice/Kassa (Slovakia), a Neolithic settlement was partially excavated by the Archaeological Heritage Protection Directorate of the Hungarian National Museum at the site Novajidrány–Szőlő-alja II. Based on preliminary results, the excavated 84 archaeological features and the 2 burials can be dated to the emerging phase of the Alföld Linear Pottery Culture (ALPC).

KEYWORDS: MIDDLE NEOLITHIC PERIOD, ALPC, SZATMÁR GROUP, SETTLEMENT,
NEOLITHIC BURIALS, CERAMIC AND CHIPPED STONE FINDS, ANTHROPOMORPHIC FIGURINES